

Namísto medailonu: narativní „žert“

Karoliny Světlé

Alice Jedličková

Připsáno prof. PhDr. Janě Hoffmannové, DrSc.

ABSTRACT

Instead of a Profile: A Narrative 'Jest' by Karolina Světlá

At the occasion of her birth anniversary, this article reflects some aspects of works by Karolina Světlá, especially stylization of the narrator and of characters' manner of speaking. It also analyzes the use of these devices in "Večer u koryta", a narrative-dialogical miniature, considering similar phenomena in village prose.

KEYWORDS

Communication, narration, character speech, folk wisdom, phenomena conceptualization, Karolina Světlá.

KLÍČOVÁ SLOVA

Komunikace, vyprávění, řeč postav, lidová moudrost, konceptualizace jevů, Karolina Světlá.

V běhu oslav dvoustého výročí narození Boženy Němcové trochu zanikla dvě další na prahu té nejvelebnější kulatosti: devadesáté výročí úmrtí Aloise Jiráska, nejviditelněji, byť hlavně „pamětnicky“ připomenuté televizním seriálem *F. L. Věk*, a 190. výročí narození Karoliny Světlé, jež kromě drobných připomínek a záslužné akce Náprstkova muzea¹ zůstalo nepovšimnuto. Uvidíme, zda to dvousté výročí

1) VRAJOVÁ 2020; program Náprstkova muzea „Karolina 190: Spisovatelka – aktivistka – žena“, <https://www.nm.cz/>

změní – a následovnice Němcové, kanonická spisovatelka, ne však vzývaná osobnost ani tak krásná žena, si získá srovnatelnou mediální pozornost a s ní i proklamaci společenského uznání. Takového, které od opakování hesla „tvůrkyně českého románu“² pokročí k docenění její vypravěčské kreativity,³ jakož i jejího příspěvku k ženskému hnutí. V zapšklé společnosti považující Náprstkův Klub amerických dam za „záhubné novotářství“ hodlala ženské vzdělání a ekonomickou, ba i politickou neodvislost žen bránit v tisku, a to s ironicky formulovaným záměrem „objasniti, čeho si ty vykřičené emancipistky doopravdy žádají, aby konečně přišlo před soudnou stolicí velikého obecenstva najevo, o co se vlastně jedná“ (SVĚTLÁ 1959: 315–316). Když jej předložila Vítězslavu Hálkovi, odmítl podle jejích vzpomínek s vysvětlením, že žena má náležet pouze domácnosti a neodcizovat se svému úkolu manželky a matky. Byť to bylo, jak ještě uvidíme, vlastně v rozporu s nároky na literární produkci, které kladl právě na samu Světlou.

Ve srovnání s Němcovou byl Světlé dopřán mnohem delší čas k tvorbě, a to mělo jak svá pozitiva, tak negativa – zbyl čas i na rozmělnění. Psaní pod tlakem – do tisku i pro nakladatele naléhajícího na napsání lidovému románu (srov. JANÁČKOVÁ 1985) – ji však provázelo jako všechny současníky. Po dokončení velkých děl však vždy – třeba přes prvotní námitky – našla čas pro potřeby dne, jak o tom sama svědčí v memoárech *Z literárního soukromí* (1880), anebo pro psaní jen tak, pro radost sobě a blízkým kolegům. První platí třeba pro povídku *Lamač a jeho dítě* (1864)⁴, jejíž psaní podle vzpomínek zahájila za velmi napjatých okolností: těsně před Vánoci, ještě unavena prací nad románem *Na úsvitě* a zprvu bez nápadu, ale poháněna nadšeným Hálkem, čerstvým redaktorem časopisu *Zlatá Praha*, dobrala se tématu náhodně, díky asociaci.⁵ Brilantní výstavba textu⁶ svědčí buď o tom, že okolnosti na její práci neměly až tak velký vliv, anebo že je autorka v memoárech trochu zdramatizovala. Dbala však na to, aby pro Hála při vzácnější příležitosti, jako je zahájení ročníku, vždy nějaký příspěvek měla. Tak tomu bylo i v případě krátké „práce jen do jediného

naprstkovo-muzeum-asijskych-africkych-a-americkych-kultur/karolina-190-spisovatelka-aktivistka-zena; přístup 6. 3. 2020.

- 2) Toto označení Světlé, které spolu s dobovou ideologií zabarvenými hodnoceními stálo v anotaci monografie Josefa Špičáka z r. 1962 (edice *Odkazy pokrokových osobností minulosti*) cirkuluje zvláště literární výukou dodnes. Označení za tvůrkyni českého *vesnického* románu vetkl do titulu svého doslovu k vydání stejnojmenného díla ve vybraných spisech též editor (ŠPIČÁK 1954: 465–480, kurz. AJ).
- 3) Od časů monografie Marie Řepkové z roku 1977 mnoho příspěvků ke zkoumání vyprávění nepřibýlo, většinou vyvstanou spíše jako vedlejší produkt badatelského záměru (ŘÍHA 2012).
- 4) První část ve *Zlaté Praze* I, 1864, s. 4–6, s tit. *Lamač a jeho dcera* a s autorskou předmlouvou.
- 5) Hálkem čerstvě vrácená kniha jí údajně připomněla první setkání se skutečným protějškem postavy lamače, srov. SVĚTLÁ 1959: 298–303.
- 6) Rukopis není zachován.

čísla“ (rozuměj do prvního čísla *Květů* 1870; cit dle ŠPIČÁK 1958: 210). Nazvala ji *Večer u koryta* a opatřila podtitulem *Žert*. Trvala na něm i po tom, co nadšení čtenáři Hálek a Krásnohorská začali text podle jejího skromného mínění přeceňovat, ať už žánrovým označením za „kresbu“ (Hálek) nebo opěvováním pravdivého a dojemného zobrazení lidu jako druhá jmenovaná.⁷ Možná si tím coby autorka čerstvě vydaných vážných děl (romány *Poslední paní Hlohovská*, *Světlozor* 1870; a *Frantina*, v témž roce v *Květech*) chtěla „vystavit morální omluvenku“, že se psaním jen baví. Nebo si napsáním krátkého, zdánlivě intelektuálně nenáročného a přitom pointovaného textu mohla vskutku chtít „odpočinout“, jak ve svém komentáři nadhazuje Josef Špičák (1958: 210). Připomeňme si, že v druhém jmenovaném románě *Světlá* vícenásobně překračuje hranice běžného: mladá energická protagonistka se na žádost zkušených sousedů stává představenou obce a vede si výborně; pro zachování obecného dobra je ochotna obětovat i život svého milovaného, ba dopustit se vraždy. Provokativnímu, mravně diskutabilnímu činu ovšem v příběhu předchází shledávání podmínek, za nichž by se výjimečně – jako třeba žena ve veřejné funkci – mohlo stát pravidelným. Účastný vypravěč, někdejší věrný a nezištný pomocník a obdivovatel *Frantiny*, zatím ještě přesvědčuje své posluchače hlavně o hrdinčině výjimečnosti. Stejně jako další vypravěči a vypravěčky autorčini má i on velkou potřebu poučit adresáty vyprávění o hodnotovém světě své hrdinky, aby je s ní dokázali sdílet. Tento persvazivní záměr se v textech Karoliny Světlé projevuje nejrůznějšími způsoby řízení čtenáře, ať už manifestními, nebo naopak dobře zapracovanými do vyprávění.⁸ Snad si tedy autorka pro jednu mohla dovolit se čtenářem jen „zažertovat“ na bázi sociálních konvencí a předvídatelných psychologických schematismů: to zdůrazňuji především proto, že do mé úvahy nad prózou *Večer u koryta* vstoupí čerstvá zkušenost s alternativní studentskou interpretací textu, která byla vůči ideové konvenčnosti prózy velmi přísná.

Rétorické pojetí vyprávění, z něž tu vycházím⁹, umožňuje ukázat typické strategie jeho komunikační (zvl. persvazivní) funkce a výstavby: například angažmá lidové vypravěčky v podání milostného příběhu s tragickým vyústěním (*O krejčíkově Anežce*, 1860) či pověst využitou jako vložené vyprávění (*Lesní panna*, 1863), ale také vypravěčsky přesvědčivé osvojení lokální hodnotové perspektivy (*Hubička*, 1871) či zobrazení procesů myslí polopřímou řečí (*Námluvy*, 1872). Výčet povídek naznačuje, že menší textová plocha žánru zřejmě poskytovala

7) *Dopis Elišky Krásnohorské z prosince 1870*, citace in ŠPIČÁK 1958: 210.

8) Podrobný rozbor strategií in JEDLIČKOVÁ 2019.

9) Metodologie a poznatky z probíhajícího projektu *Proměny narativních způsobů v české próze I*, GA ČR 18-04420S.

autorce dostatečný herní prostor pro tu větší, tu menší literární experiment. Třeba s čistě dialogickým, tedy skrze řeč postav konstruovaným vyprávěním. Právě pro takovou specifickou komunikační povahu jsem vybrala „narativní žert“ Večer u koryta, který začíná in medias res, oslovením postavy druhou –

„To vy tu stojíte, puto?“ „No, no!“ „Ani jsem vás poznat nemohla!“ „Já také tě neznala, až teď promluvilas. Dnes je tu pod tou vrbou taková tma, že by ji mohl do žoku strčit“ (SVĚTLÁ 1958: 211)

– a řeči také pokračuje, a to v celém dalším textu. Předvedení rozmluvy lidových postav a celkový narativní záměr se tu nevyhnutelně dostávají do vzájemné konkurence: bez vyprávěče jako zdroje informací musíme počítat s tím, že „postavy vědí mnohem více než čtenář“. Jak je tato mezera překlenuta, produktivně využita nebo se naopak jeví – zvláště v dnešním čtení – jako problematická, budeme sledovat krok za krokem, metodou „auerbachovského“ blízkého čtení.

Titul povídky vyznačuje časoprostorové souřadnice, jež by byly součástí dějového rámce, který tu ovšem chybí. Informační nasycenost názvu se nám ozřejmí, usadíme-li ho v dobových souvislostech: voda z pramene, jímaného do koryta, teče nejspíše pomalu: a tak čekání na naplnění konve či vědra je dobrou příležitostí k výměně informací. Dobovým městským pendantem by bylo vyprávění „Večer u kašny“, o níž řada autorů píše jako o prostoru společenského setkávání služek. Například Němcová v povídce *Dobrý člověk* (1858) právě na tomto místě rozehrává v rozmluvách děvčat a žen celou řadu důležitých narativních informací i hodnot světa příběhu:

„U kašny na Štěpánském náměstí scházivala se ráno a podvečer děvčata pro vodu. Tam bývala soudná stolice. Tam přetřepala se kdekterá domácnost, kdekterá paní, rodinné tajnosti se tam stavěly na pranýř a mezitím se mluvilo o milovnicích, o nových šatech, o vojenských parádách, o Elisium a vycházkách do Prátru. Jednoho předvečera stál tam jak obyčejně houfek děvčat. Některá měla škopek naplněný stát na okraji kašny, některé ho měla ještě prázdný aneb ho naplňovala. Mezitím rozprávěly vespolek“ (NĚMCOVÁ 1972: 184).

Sociální (integrační a komunikační) význam městských kašen tematizuje ve svých memoárech *Před padesáti lety* velmi podobně také Ignát Herrman.¹⁰

10) Memoáry vycházely jako jednotlivá čísla od r. 1921 v *Národních listech*, knižně od r. 1924, místo titulů jsou uváděny anotace témat sdružených v dané vzpomínce. Ta s číslem 60 (knižně in sv. 3, 1926) nese tento: O starých pražských kašnách. – Štoudev, nezbytné domácí nářadí, i putna. – [...] Besedy a dostaveníčka u kašen. – Doprovody dívek s putnami [...] (HERMANN 1926: 164). A obsahuje pasáž, která jako by byla zobecněním úryvku z Dobrého člověka Němcové: „Scházivalať se u kašen děvčata z celé ulice, seznamovaly se, umlouvaly si společně ‚aus‘ (tj. odpolední ‚východ‘) na neděli, a když se nahodilo, že se tam sešla děvčata z jednoho kraje, dokonce z téhož městečka nebo téže

Změníme-li ovšem zkušenostní horizont v současný, z něž se vytrácí nejen představa dřívějších příležitostí k „povídání“ či „besedování“, ale i tento způsob setkávání samotný, lze očekávat, že asociace, které vyvolá slovní spojení „večer u koryta“ u mladých čtenářů, povedou jinam. A to nejspíš přes negativní konotaci spojenou s přeneseným užitím pojmenování „koryto“, bohužel tak často přiléhavým v politickém kontextu, k představě nádoby na krmení (slovníky uvádějí jako ekvivalent slovo „žlab“, ale s ním skončíme tam, kde jsme začali). Nalezení spojení s čistou tekoucí vodou tak může být až výsledkem dalšího čtení. Titul literárního díla je v tomto smyslu pevně usazen ve své době a tuto situovanost je třeba respektovat v celém čtení.

Zatímco informace prostorová počítá s životní zkušeností adresáta, poukaz na podvečerní čas a tedy ubývání světla už skrývá motivaci pro začátek rozmluvy: postavy se v šeru postupně rozpoznávají a tak se přirozeně identifikují pro čtenáře. Zprvu se nedozvíme jejich jména, nýbrž (stejně jako už dobový čtenář) s pomocí autorské vysvětlivky krajového výrazu „puta“ zjistíme, že se jedná o kmotru s kmotřenkou (později jmenovanou Anka). Tedy o závazný vztah, v němž kmotra je osoba, která má právo, ba povinnost mluvit do života své kmotřenky a radit či odrazovat. Naznačeno je to, co bychom mohli nazvat „rozložením sil“ a rámcem očekávatelných názorových rozdílů daných věkovou nerovností. Nepředstavujme si však předsudečně generační střet, jde spíše o mezigenerační výměnu názorů.

Malý – s podvečerním a přítomností dvou osob vlastně intimní – prostor pod vrbou je v hovoru pokračujícím tématy počasí a úrody, tedy velmi přirozenou součástí každodenních starostí venkovanek, nakonec lokalizován i geograficky: „Což jste si toho cestou nepovšimla, kterak se oblaka po celý den se všech stran k tomu našemu Ještědu sjížděly jako k nějakému sněmu?“ (SVĚTLÁ 1958: 211, kurz. AJ). Povšimněme si signálu lokálního patriotismu postav ve spojení ukazovacího a přivlastňovacího zájmena – v běžném nepřipraveném hovoru by byl zcela nadbytečný, protože samozřejmý, zatímco zde má proklamativní účel a jeho adresátem je čtenář. Autorka vzápětí dokáže legitimizovat a zároveň vtipně „uzemnit“ řečnickou nadsázku obrácením zájmu druhé mluvčí k praktickým záležitostem: „Jestli se ta mračna na tom sněmu na nějakou pršku neuradila, pak nevím. Zelí již bankrotí, na bramborech trouchniví nať a travičky ani ne-sejdou, budou se musit zaorat“ (IBID.). Zmínka o počasí se ovšem stává také předpokladem pro to, aby se domnělý úprk před očekávaným deštěm vysvětlil

vesnice, pak uzavírána přátelství „až do hrobu tmavého“. Ale ať známá či neznámá, všechny si tu navzájem vylévaly srdce své, jedna druhé si dokonale postýskala na všechny strasti ve službě, na špatné či nedostatečné najedení, a všechny svorně za tu chvíli zvochlovaly své paničky, kterým posměšně říkávaly „královny“ (IBID.: 168).

jako spěch matky vracející se z pouti za dětmi, které už ji netrpělivě vyhlížejí. Právě tak, jako to činívala kmotřenka, když byla malá: funkcí této připomínky Ančina vlastního dětství je připomenout čtenáři zvyk matek a vůbec dospělých příbuzných „přinést dětem pouti“.

Tato napohled redundantní informační nasycenost rozmluvy je důsledkem několikanásobné literární potřeby: zprv je to záměr ukázat skrze jedinečné obecné, tj. nejen ilustrovat, ale také pomocí aktuální situace doložit, jak to obvykle chodí, nebo přímo zobrazit zvyklosti, ať už obecně známé – jak jsme viděli v narážce na dárky z pouti –, nebo lokální. Jelikož Anka na pouti nebyla, umožňuje jako tazatelka „zpravodajce“, tj. kmotře coby přímé účastníci pouti pečlivě popsat zvyk žen v obci zdobit každoročně nově (a velmi nákladně) mariánskou či jinou poutní sošku. Protagonistky přitom odhalují soupeření se ženami z blízké obce i nepotlačovanou závist plynoucí z letošní převahy konkurentek; tu zase ventilují pomlouváním jejich chování. Soupeřky k tomu ostatně zadaly podnět svou lehkomyšlností, s níž podle kmotřina sdělení tentokrát přešly z modu zbožnosti ke světské zábavě, totiž tancovačce. Anka hned ví své: „Ty by snad tančily, kdyby je dal pod sud a jim tam hrál na pytel“ (IBID.: 213). Dobře tu vidíme konceptualizaci chování a jeho podmínek na základě nejbližšího materiálního světa.¹¹ Výřečnost postav a věková převaha kmotry totiž autorce poskytují optimální příležitost pro reprezentaci „lidové moudrosti“, tedy kolektivní zkušenosti usazené v jazyce, a to i krajově specifickém. – V českodubském archivu najdeme sešit nadepsaný „Světelské floskule“:¹² Bylo by jistě zajímavé porovnat sběr a reálné užití; nedá se ostatně vyloučit, že některé průpovědi autorka na bázi osvojení typických způsobů konceptualizace jevů ve „floskulích“ vytvořila sama. Ale to už je úkol pro jinou práci. – Zásadní je tento jev ovšem ze dvou důvodů: prostupuje mluveným projevem a od zobrazení postojů a hodnot v řeči směřuje k zobrazení řeči samé.

Zároveň je i prostředkem již zmíněného pronikání obecného s jednotlivým: to ve vyprávění průběžně zajišťuje sjednocení izolované situace s chodem a pravidly světa příběhu, byť se tak místy děje za cenu informačního přetížení výpovědi. Jako pochopitelnější se nám tento postup začne jevit, když jej opět nahlédneme v širším kontextu: Úsilí o pestrý „obraz života lidu“ v jeho zobecněné (leckdy idealizované) i konkrétní regionální dimenzi totiž ve vesnické próze 19. století vede v malých i „velkých“ žánrech k různě produktivním výsledkům. Připomeňme si

11) Konotace slovních spojení se slovem „sud“ jsou povětšinou negativní; citované rčení se zdá být originální – ani SSJČ ho neregistruje.

12) Sešit „Světelské floskule“, Podještědské muzeum Český Dub, fond Karolina Světlá, Rukopisy vlastní – národopisné poznámky. Přetištěno v části „Prameny z Ještěda“, in SVĚTLÁ 1959: 507–512.

reprezentaci zvyků plynule zapracovanou do běhu času od adventu do Velikonoc jako ve střední části *Babičky* Boženy Němcové (1855); či vlastně obráceně – samo střídání zvyků se tu jeví jako nositel času. Kristlina svatba je naopak připojena jako „obrázek“ pečetící šťastný konec příběhu milenců v závěrečné kapitole, v níž se do popředí nasouvají zvykové role v obřadu až trochu na úkor jedinečných postav. Svatební zvyky s pýchou nad velkorysostí oslav tematizuje vypravěč v závěru povídky Karoliny Světlé *Hubička* (1871): stejně jako u Němcové proto, že svatba jako vyústění prostě nesmí chybět. A to i přesto, že hlavní událostí příběhu je překonání sporu, který Vendulku dovedl až k paširům¹³ – podobně jako v *Babičce* bylo dějově mnohem důležitější vyreklamování Jakuba z vojny. Ve *Vesnickém románu* (1867) Světlá bravurně využila stínání kohouta jako podstatnou složku zápletky, v dalších dílech, zvláště *Kantůrčici* (1869), zvyky tu více, tu méně ústrojně vplétá do rozhovorů, jednání, vysvětlování či vzpomínání postav. Tento aspekt „zdvojené informace“, tj. prostoupení jedinečného narativního faktu s ustáleným zvykovým konáním, je příznačný i pro pozdější rozvinutí vesnické, resp. venkovské¹⁴ prózy v monumentální románovou kroniku: Jirásek v první knize „nové kroniky“ *U nás (Úhor, 1897)* využije svatojakubský zvyk shazování kozla ze zvonice jako konkurenční událost, která odsune a oslabí efekt návratu granatýra Čejchana z jeho první úspěšné obchodní cesty. V románové kronice bratří Mrštíků *Rok na vsi* (1903–1904), jež svou chronologickou, kalendářní kompozicí vytváří pro zvykosloví bezpečný rámec, tvoří průnik jedinečného s obecným podstatnou část výstavby vyprávění, únosnou díky celé galerii postav, jejichž jednání je spínáno v konání kolektivní.¹⁵ Tuto nepominutelnou folkloristickou stopu sledujeme ještě v umně komponovaném románu Terézy Novákové *Děti čistého živého* (poprvé čas. 1907). Příznačné je to pro napjatou situaci před propuknutím konfliktu stoupců různých vyznání: to nakonec vyústí v kamenování zástupkyně deistů, jež provází porodní babičku s novorozencem k nucenému křtu, a hlavně v nezamýšlené, ale fatální zranění Heleny Koutné, usilující o uklidnění sporu. Autorka tu neodolá a ve vsuvce – napětí nezvyšující, nýbrž oslabující – popíše, jak má porodní babička uvázaný šátek po krajovém způsobu,

13) V tom, že vyprávění v *Hubičce* je prodchnuto převzetím lokální perspektivy, se z jiného úhlu pohledu shodujeme s Marií Řepkovou (1977: 193), která tu v pojetí pašování vidí doklad autorčina obratu od romantizujícího podání ve starších povídkách (jako například *O krejčíkově Anežce*, 1860) k realistickému obrazu ze života: pašování přece nese peníze a je to řemeslo jako každé jiné.

14) Jako „vesnickou“ chápeme prózu tematizující primárně fungování relativně uzavřené vesnické komunity v její místní a dobové specifičnosti; jako „venkovskou“ pak odlišujeme prózu, která tento rozměr přesahuje zobrazením problému, který sice život této komunity ovlivňuje, sám o sobě je však od ní neodvislý: snažení reformátora jako v Jiráskově kronice *U nás* či zápas o víru jako v *Dětech čistého živého* Terézy Novákové.

15) Podrobně JEDLIČKOVÁ 2013.

„na litomyšlském panství obvyklém“ (NOVÁKOVÁ 1966: 249). – „Folkloristická zátěž“ prozaického žertu o více než pětatřicet let staršího tak bude pro nás o to pochopitelnější; současníkům, jak o tom svědčí nadšené komentáře autorčiny ctitelky Krásnohorské, byla naopak vítaná.

Hlavní narativní záměr Večera u koryta ovšem spočívá v tom, nechat postavy zdánlivě nezávazně „povídat“ tak, aby postupně uvedly výchozí stav do nerovnováhy, jejíž překonání je událostí – a aby se tedy z „večerního šplechtu“ stal příběh. To ovšem klade velké nároky na strukturaci a koherenci dialogu. Častá je tu tematizace rématu výpovědi druhé mluvčí (srov. náš výchozí příklad s „mračny na sněmu“), a zcela zásadní návazné rozvíjení tématu v celém dialogu. Od chvíle, kdy kmotře Ančina kritika mravů přespolních tanečnic umožní zmínku o potenciálním tanečníkovi Ferdovi, a tudíž se jí podaří „podsunout“ nové téma, pracují obě mluvčí, jedna cíleně, druhá bezděčně, k realizaci kmotřina komunikačního záměru, totiž dohodit Ferdu jako ženicha Ance. A to i přesto, že dívka se razantně distancuje od zájmu o mladíky vůbec. Obě totiž rovným dílem přispívají k rozvíjení tématu „jak by se Anka a Ferda k sobě hodili“ dohadováním nad jeho rozštěpením na „jaká by byla napohled pěkná a šikovná Anka jako potenciální nevěsta“ a „jaký by byl napohled neohrabaný Ferda jako potenciální ženich“. Kmotra nadhazuje, že si zjevně nejsou lhostejní, a dokládá to synopsí historek o mládencových kanadských žertících i darování prstenu. Vyprávět to, čeho byla kmotřenka svědkem nebo dokonce přímou účastnicí, je za daných komunikačních okolností nadbytečné: informační složka vyprávění vystihuje zázemí světa příběhu a je určena pouze čtenáři. V běžném nepřipraveném hovoru by mluvčí k epizodám jen odkazovala; adresátka by zase nastolení tématu, které je jí nepříjemné, odmítla nebo odvedla řeč jinam; zde však důsledně uvádí protiargumenty a skrze ně opět informace o světě příběhu. Funguje tu mechanismus, na který upozornil už Felix Vodička v rozboru Lindovy *Záře nad pohanstvem* (VODIČKA 1994: zvl. 227–240): stejně jako charakteristika postavy může skrývat událost, vyprávění události může mít i zcela jinou funkci, než být zprávou o ní – kmotře se stává argumentem v persvazivní promluvě k druhé postavě; uvádění protiargumentů zase slouží k zobrazení postavy Ferdy v pohledu druhé mluvčí, kmotřenky. Byť nejde o prostředky exkluzivně literární, přesahuje tato tematická a funkční provázanost dialogu povahu běžného nepřipraveného hovoru, v němž komunikační rámec netematizujeme, ale pouze k němu odkazujeme, nepříjemné téma „zamluvíme“, bezděčně přeskakujeme k nesouvisejícím tématům, nebo naopak úporně opakujeme ve snaze ujistit mluvčího, někdy i sebe samé o adekvátním rozumění věci.

Ve Večeru u koryta je vše nastrojeno tak, aby čtenáři brzy bylo zřejmé, že kmotra myslí na Ančiny vdavky jako způsob, který má přispět k řádnému běhu jejího života – a že už má něco za lubem. Právě tento aspekt ovšem nasměroval již zmiňovanou seminární debatu nad textem, která byla původně zaměřena na postupy vyprávění, k otázkám reprezentace postavení mužů a žen. Vlastně mě až trochu překvapily razantní odsudky textu čteného, jako by snad býval byl zamýšlen jako nástroj k petrifikaci ženského područí v manželském svazku. Světlá nepochybně nebyla bojovnou odpůrkyní sňatků (a jak by ostatně mohla v době, kdy šance vzdělané české ženy zajistit si samostatně živobytí, třeba vlastní literární prací, byly nadále pramalé), ale na druhé straně, jak už bylo připomenuto, podporovatelkou ženského vzdělání a hnutí za rovnoprávnost žen. Vyprávění je proto třeba číst nejen optikou dvou dobově odlišných ideových horizontů, ale také s přihlédnutím k poetice mluveného vyprávění a aktuálního publikačního záměru – který, jak už víme, nechtěla v reakci na nadšení svých souputníků přeceňovat ani sama autorka – jde přece o „žert“ pro pobavení. Řekli jsme, že uzavřená situace je celou řadou narážek napojena na širší vazby se světem příběhu. V komunikaci je však miniaturizován ve fikční svět, o němž Umberto Eco mluví jako o světě „malém“, tj. realizovaném jenom v rámci limitovaného počtu řídicích principů a jejich nositelů. Sňatek, jak ho autorka představuje v podání hovorné kmotry, tu není jen prostředkem ekonomického zajištění a ve výsledku podrobením nevěsty mužské hegemonii. Kmotra, rozhodnutá ženicha prosadit (možná jako najatá dohazovačka – ale to si nemáme jak ověřit), představuje manželství jednak jako cestu k zušlechtění jedné dobře založené, ale aktuálně zanedbávané domácnosti bez hospodyně, jednak jako způsob jakési harmonizace stavu věcí. Ta podle jejího až pohádkově formulovaného proctví pozitivně vyladí i povahu obou členů páru: „On ti ostrost ubere a ty mu jí přidáš a dobře spolu pochodíte“ (SVĚTLÁ 1958: 219). To pohádkové zaoblení životních hran je přijatelné nejen v rámci nenáročného narativního „žertu“, ale zapadá i do lidsky harmonizující ideové složky autorské poetiky.

Vedle nepřekvapivě tradičního pojetí manželství můžeme ovšem postavit pozitivní poukazy k modernosti či pokrokovosti. V přesvědčovací strategii kmotry se objevují explicitně: kmotra chválí Anku nejen za pracovitost, ale i za to, že se hodí „do toho nového věku“ (IBID.: 214).¹⁶ Dívka pak tíhnutí k pozitivním novotám implicitně stvrzuje svým rozhořčením nad tím, že přehnaná šetrnost ve Ferdově rodině vede dokonce k odmítání odběru novin jako „vysokomyslnosti“, zatímco

16) Jako bychom tu slyšeli echo slov babičky Boženy Němcové, jež na některých svých zkušenostech trvá, ale naprosto uznává, že „Ten mladý svět má již jiný rozum“ (NĚMCOVÁ 1999: 105).

ona sama to evidentně považuje za účelný společenský standard. Šetrnost až lakotu panující v domácnosti Anka konceptualizuje ve více či méně konvenčních předmětných obrazech:

[chalupa] „je postavena za Adama, [...] na mostkách může člověk hlavu srazit [...]. U jeho lidí není ještě žádné človehčeství, mastí tam jen měchačkou, [...], škopíček jejich máslový je od třetího kolena, na hodinách není pro prach a pavučiny rafičku vidět [...]“ (SVĚTLÁ 1958: 214).

A dodává, že dospělý Ferda byl doma trestán jako klouček za příliš velkou útratu – zároveň se ale dozvídáme, že peníze utratil na táboře lidu na vrchu Mužský, tedy akci motivované politicky¹⁷. Z toho naopak můžeme soudit, že Ferda, zajímá-li se o věci veřejné, nebude asi takový trumbera, jakého v něm svou černobílou optikou vidí Anka toužící po muži uhlazenějším, než je věčně hladový hromotluk, který se dojídá cestou na mši. Dívka to vyjadřuje vtipným negativním opisem, jímž reaguje na kmotřino varování, aby se svými nároky nemířila příliš vysoko:

„Já se nikoho neprosím, aby pro mne na kočáře přijel, ale to chci, aby, kdo pro mne přijde, uměl jak se patří sedět, kráčet a v neděli by s namazaným krajícem do kostela nechodil“ (IBID.).

Na tomto místě je opět zajímavé srovnat akcenty současné konkretizace: mladí interpreti uvyklí symptomatickému čtení spatřovali v kmotřině varování další stvrzení panujícího společenského pořádku: žena má být ovládána mužem přiměřeného společenského postavení. Jak ale uvidíme později, literární záměr, totiž hybatel zápletky, tu však má navrch nad ideologickými předpoklady. Zde zatím jen připomeňme, že napomenutí nehledět příliš vysoko implikuje v dobovém kontextu spíše mravní než sociální apel; skromnost je ctností, ne nutně výrazem sociální pasivity.

Kmotřin protiargument má zase narativní podobu, a sice sumarizující retrospektivy: poukazuje na to, že Ferdova matka je již nějaký čas po smrti (což Anka nemůže nevědět). A aniž by doložila, odkud to ví, tedy s „vypravěčskou vševědoucností“, jež jí nenáleží, kmotra dále vykládá, jak po smrti přísné a šetrné matky dokonce i sám Ferdův otec pobízí mládence, aby trochu žil, nechodil jen po selsku, ale oblékal se podle módy a lépe zapadl mezi ostatní mladé. Účelem této rozpravy o již známém – nebo naopak jen stěží dostupném – je popsat čtenáři nejen prehistorii aktuální situace, ale naznačit také, jakým hodnotám, ať

17) Tábor lidu na Mužském se uskutečnil v roce 1869 v sérii protestů reagujících na rakousko-uherské vyrovnání, tedy v roce před vydáním povídky.

už materiálním nebo nemateriálním, příkládají účastnice rozmluvy váhu. Je to totiž příprava na nejujecenější argumentaci, která má povahu vloženého vyprávění založeného na kmotřině vlastní zkušenosti. Jeho obsah je novinkou nejen pro čtenáře, ale i pro překvapenou Anku, která vždy oceňovala manželský soulad v kmotřině rodině, aniž by byla tušila, jaké mu předcházelo drama. Kmotra vysvětluje, že i jí ženicha dohodili, aniž by o něj sama stála. Sňatku se bránila zuby nehty, ba i na poslední chvíli před svatbou nadsazenými projevy odporu a omdléváním. Pro současného čtenáře opět není snadné zpracovat fakt, že jedním z nejsilnějších, opakovaných motivů vyprávění je tatínkova hůl, která stvrzuje (v běžném životě naší současnosti bohužel dodnes přetrvávající) mužský názor, shrnovaný obvykle do formulace „každá ženská se občas zblázní a potřebuje nařezat“ nebo aspoň pohrozit výpraskem. Pro tento aspekt nenacházím žádnou, ani dobově podloženou obhajobu, lze ho jen podřadit klíčovému momentu zápletky. Ke změně kmotřina postoje totiž nepomůže ani tak tatínkova všudypřítomná hůl, jako rétorická strategie ženicha: Ten zoufalé nevěstě vysvětlí, že o ni také vůbec nestojí, ale rozumně se podřizuje přání rodičů. Nabízí jí přitom úvahu nad pozitivními aspekty situace, respektive nad jejich negativními alternativami: není žádný opilec ani násilník, ale pracovitý poctivec, jeho rodiče budou k nevěstě laskaví. Proč by se mu tedy ona měla odvděčit tím, že mu udělá ostudu? A tu zafunguje dívčí pýcha: nevěsta se vyděsí představy, že se ostatní dozvědí, že ani ona není ženichovi dost dobrá, ba dokonce si ověří, že jiní by o něj stály. Smířlivé přijetí vstřícného muže je nakonec základem harmonického manželského vztahu, který má kmotřenka Anka za vzorový.

Zběhlému čtenáři autorčiných povídek připomene toto vyprávění svým dějovým půdorysem pozdější povídku Přišla do rozumu (1878). Ta jako by byla epickým rozvinutím námětu, obohaceným o téma majetkových poměrů a krajového vystěhovalectví do Brazílie. Princip dějové matrice a příběhu rozvinutého na jejím základě najdeme i přímo ve výstavbě ranější povídky Lesní panna (1863), vycházející z původního záznamu lokální pověsti.

Jak Večer u koryta, tak povídka Přišla do rozumu se pak začínají jevit jako ilustrace obecnějšího jevu, který, jak se zdá, autorka akceptuje: jen výjimečně se povede uzavřít manželství vzešlé z velké lásky, a naopak manželství dvou vstřícných lidí založené na dohodě může vést k dobrému partnerskému vztahu. Pokud bychom aplikovali symptomatické čtení na pouhou synopsi vyprávění, nejspíš bychom došli k závěru, že jde o potvrzení instituce dohodnutého sňatku. Podrobné čtení však ukazuje, že ve vyprávění Přišla do rozumu je velká pozornost věnována postupnému nabývání ženina respektu k muži, který od

počátku toleruje její přetrvávající cit k ztracenému milenci a chová se k ní uctivě a vstřícně. Můžeme tedy vystoupit na obranu autorky s touto alternativou: nejde primárně o ženské podřízení nastalé situaci, ale o vzájemný respekt ženy a muže jako princip funkčního partnerského vztahu, před sto padesáti lety nezbytně pečeteného sňatkem. Vyňat z tohoto kontextu platí dodnes. V „žertu“ se ovšem ve vyjednávání nasouvá do popředí až nadsazené, ale ve vesnické komunitě pochopitelné riziko ztráty respektu u vrstevnic či sousedů. Kmotřin dávný příběh zaučinkuje jako příklad reálné zkušenosti. V tom je důležitost tohoto a celé řady dalších vložených vyprávění v evokaci lidového života u Světlé i její předchůdkyně Němcové: obě autorky, ochotné naslouchat, si dokázaly osvojit princip vyprávění jako předávání zkušenosti zábavnou formou a vtisknout je svým postavám. V těchto vyprávěních totiž často nejde o nikdy neslýchanou, zcela „novou informaci“, nýbrž právě o sdílení zkušenosti.

Samotný příklad by snad zesílil Ančinu úctu, ale nezískal ji pro kmotřin záměr, totiž dohodit dívce ženicha, kdyby se kmotra neuchýlila ke lsti, která je podstatou onoho „žertu“: Začne Ance předhazovat možnou konkurentku, jejíž klady nadsazuje – a kmotřenka kvapně shazuje, aby se nakonec rozhodla, že nápadníka nebude odmítat. A to s roztomile průhledným argumentem, že by jí jednou mohl vyčítat, že si jen jí navzdory vzal špatnou ženu! Dívčí pýcha, skrytá v jádře kmotřina příběhu, se k jejímu potěšení i pobavení nakonec znovu vyloupne jako klíč k vyřešení aktuální situace a realizace jejího záměru. Kmotra si obrat v dívčině mysli náležitě užívá a předhazuje jí ho způsobem, který na dnešního čtenáře může působit až divadelně či jako nadbytečné „dopovězení“ již zřejmého:

„Ó ty vose! Takové špičky mi budeš házet do očí? Kdo by to byl na tu holku řekl, jaké má žihadlo? Nechce prý žádného, na vdávání nepomýšlí, než by si vzala Ferdu, to již dokonce by šla raději pod vodu, a přec se celá tetelí, co slyší, že se ožení! Má snad kvůli tobě zůstat do smrti na svobodě? Ty, hrdopyško, bys mu za to stála!“ (SVĚTLÁ 1958: 221)

Přitom je tato promluva zase hlavně příležitostí k rozehrání několika nanejvýš názorných obrazů. Dodejme také, že ono na počátku zmíněné čekání na naplnění nádob dodává příběhu nejen časový rozměr, ale uplatňuje se také v jeho peripetii: když kmotra dá najevo, že už si o pošetilosti kmotřenky udělala dostatečný (nelichotivý) obrázek a chystá se k odchodu, Anka se zalekne a začne ji překotně zdržovat poukazy na situaci:

„...vy už zdviháte konve?“ [...] Chvilinku vřdycky ještě postát můžete, jsem hnedlinko hotova... už jdu také... vida, jak peluje... puto, puto, jen přec tak neuhánějte, vždyť se snad vaši ještě večere dočkají... počkejte přec, chci vám ještě něco...“ (SVĚTLÁ 1958: 220).

Žert Karoliny Světlé se tedy uskutečňuje v příběhu – rafinovaným podsouváním známých i nových fakt a stanovisek si zažertuje kmotra s kmotřenkou, aby nakonec dosáhla svého a přesvědčila ji k přijetí nápadníka. Přestože její roli trochu snižuje možnost, že se ujala role dohazovačky, je v uplatnění této kompetence spřízněna s jinými autorčinými postavami, které rozpoznají situaci a jednájí, ale dovedou také vyjednávat. Na úrovni vyprávění je spolupodílníkem žertu čtenář, který se skrze řeč postav postupně dobírá rozumění jejich situaci, baví se transparentností jejich zdánlivého střetu, ale hlavně povahou jejich rétorické hry, byť se odehrává na pozadí toho, co bychom dnes mohli označit za sociální a psychologické schematismy. Vyjednávání a dohadování obou výřečných postav je tu nejen prostředkem k rozvrácení a opětnému dosažení „rovnovážného stavu věcí“, ale také k reprezentaci celé řady vlastností lidového života, zvláště v tom, jak jsou ukotveny v řeči samé. Mohli bychom říci, že „vypravěčské umění Karoliny Světlé“ tu spočívá ve vzájemnosti funkcí příběhu, vyprávění a řeči postav: dialog tu není (jen) prostředkem zobrazení komunikace ve světě příběhu, ale i nosičem informací, které přísluší vyprávění. A miniaturizovaný příběh tu zase poskytuje příležitost k rozehrání dialogu a tím i nejrůznějších podob lidové řeči.

PRAMENY

HERMANN, Ignát

1926 *Před sto lety. Drobné vzpomínky z minulosti*, sv. 3 (Praha: F. Topič)

NĚMCOVÁ, Božena

1972 *Karla. Divá Bára. Chudí lidé. Dobrý člověk. Pan učitel*, ed. Zdeňka Havránková, doslov Mojmir Otruba (Praha: SPN)

1999 *Babička*, ed. Robert Adam, komentář Jaroslava Janáčková (Praha: Nakladatelství Lidové noviny)

NOVÁKOVÁ, Teréza

1966 *Děti čistého živého*, ed. Rudolf Skřeček, doslov Jaroslava Janáčková (Praha: Odeon)

SVĚTLÁ, Karolina

1958 „Večer u koryta. Žert“, in Špičák, Josef, ed. a komentář, *Ještěd Karoliny Světlé. Karolina Světlá v dopisech o ještědských horách a jejich lidu* (Liberec: Krajské nakladatelství Liberec), s. 211–222

1959 *Z literárního soukromí I. Vzpomínky – Paměti – Literární dokumenty*, ed. Josef Špičák (Praha: SNKLHU)

Sešit „Světelské floskule“, Podještědské muzeum Český Dub, fond Karolina Světlá, Rukopisy vlastní – národopisné poznámky

LITERATURA

JANÁČKOVÁ, Jaroslava

1985 „Kříž s románem“; in eadem: *Stoletou alejí. O české próze minulého věku* (Praha: Československý spisovatel), s. 114–125

JEDLIČKOVÁ, Alice

2013 „Zvětšeniny ze stylu bratří Mrštíků: impresionistické stopy v realistické malbě“, *Literární archiv* 45, Vilém Mrštík – od realismu k moderně, s. 23–34

2019 „„Já jsem to jen podle jeho řeči složil a maličko jsem k tomu sám přidal...“ Ke stylizaci lidového vyprávěče v próze na přelomu padesátých a šedesátých let 19. století“, *Slovenská literatúra* 66, č. 3, s. 188–206

ŘEPKOVÁ, Marie

1977 *Vypravěčské umění Karoliny Světlé* (Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, Pro Podještědské muzeum Karoliny Světlé)

ŘÍHA, Ivo

2012 *Možnosti četby: Karolina Světlá v diskurzu literární kritiky druhé poloviny 19. století* (Červený Kostelec: Pavel Mervart)

ŠPIČÁK, Josef

1954 „Tvůrkyně českého vesnického románu“, Doslov, in Světlá, Karolina: *Ještědské romány. Vesnický román. Kříž u potoka. Kantůrčice*, ed. Josef Špičák (Praha: SNKLHU), s. 465–480

1958 *Ještěd Karoliny Světlé. Karolina Světlá v dopisech o ještědských horách a jejich lidu* (Liberec: Krajské nakladatelství)

1962 *Karolina Světlá* (Praha: Svobodné slovo)

VODIČKA, Felix

1994 *Počátky krásné prózy novočeské* (Praha: H+H)

VRAJOVÁ, Jana

2020 „Karolina Světlá – žena oběti“, *H7O. Vzorec pro literaturu*. Online: <http://www.h7o.cz/karolina-svetla-zena-obeti/>, přístup 26. 2. 2020

Doc. PhDr. Alice Jedličková, CSc., jedlickova@ucl.cas.cz, Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha, Česká republika / Institute of Czech Literature of the CAS, Prague, Czech Republic

Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.